

the necessity of searching new criminalistical approaches regarding the acceptance, analysis and use of the documents in the course of evidence during the pre-trial investigation of the indicated crimes. The paper analyzes scientific works devoted to the problems of specific kinds of crimes against justice investigation. On their basis, as well as on the analysis of materials of investigative and judicial practice there are defined the main features of their investigation. The author is identified the following typical investigative situations of the initial stage of such crimes inquiry: 1) a person, who is committed a crime, is hiding from the pre-trial investigation bodies, or he commits other active actions to counter the investigation. This situation is characterized as a conflict and requires considerable efforts to overcome it from the investigator; 2) crime committer pleaded guilty and contributes to its inquiry. This investigative situation is characterized by the largest amount of information on the circumstances of the crime and, accordingly, it is favorable for the inquiry. On the suggested typical investigative situations of the initial stage of such crimes inquiry there are presented an algorithms of investigator actions. Tactical features of crime scene investigation, questioning of witnesses are considered. Forensic examinations which are most commonly scheduled in investigating these crimes are indicated. There are defined the subjects of interaction and the problems of an investigator interaction with law enforcement bodies.

Keywords: noncompliance with judicial power decisions, crimes against justice, crime investigation, criminalistic technique.

УДК 343.98

С. В. Великанов, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

ЧАСОВА ОЗНАКА ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

Розглянуто питання часової ознаки причинно-наслідкового зв'язку в криміналістиці. Опрацьовано проблематику асиметрії напрямку часу та причинності, запропоновано підходи до з'ясування послідовності й одночасності події-причини та події-наслідку в криміналістиці.

Ключові слова: асиметрія причинно-наслідкового зв'язку, асиметрія часового відношення, послідовність події-причини та події-наслідку, часова ознака причинно-наслідкового зв'язку.

Час як обставина вчинення кримінального правопорушення, відповідно до ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Такий нормативний припис зумовлює обов'язковість установлення моментів виникнення й завершення, періоду тривання конкретної події, так само як і часового співвідношення декількох подій у криміналістичному дослідженні причинно-наслідкового зв'язку. Створені для роботи з часом засоби та рекомендації криміналістичної техніки, тактики й методики розслідування базуються на повсякденних і надзвичайно ригідних, постійно підтверджуваних практикою, інтуїціях проб-

ного характеру. Означене вимагає, по-перше, висвітлити вплив цих практичних підходів до ознаки часу на криміналістичне вивчення причинності та, по-друге, спробувати проникнути в структуру практики застосування ознаки часу в рамках пропонованої концепції теорії причинності в криміналістиці¹.

Установлення ознаки часу є одним із важливих елементів дослідження причинного зв'язку подій, при цьому розташування причини хронологічно раніше за наслідок убачається компонентом звичайного сприйняття часу, відповідно до якого рух часу відбувається в одному напрямі, від минулого через теперішній момент до майбутнього, а плин часу збігається із плином причинності. При цьому юридичний погляд на час, його плин і часову асиметрію впорядкування причини й наслідку (спочатку причина, далі наслідок, а не інакше) у цілому не відрізняється від практичного підходу, що побутує. Тому констатація А. Е. Жалинського про обережне ставлення правозастосовувачів до концепцій причинності, що мають філософське або навіть просто загальнонаукове походження, та схильності практиків до вирішення проблеми причинного зв'язку з позицій прецедентних роздумів² є цілком справедливою й до окремого компонента концепцій причинності – ознаки часу. Проте, саме наявні філософські й загальнонаукові побудови є тлом достатньо яскравим, щоб висвітлити та збагатити юридичне й криміналістичне бачення часової та причинної асиметрії.

Юридичне підгрунття. У цивільному праві при утворенні цивільного правовідношення певний, юридично значущий вид поведінки або подія є асиметричними (тобто мають передувати) виникненню юридичного наслідку, причому не в усіх правовідношеннях таке передування впорядковане часом. Відомий цивіліст К. Н. Анненков писав, що «підставою угоди є тільки та причина, унаслідок якої вона була вчинена, й такою причиною може бути передуюча дія однієї сторони стосовно другої або яке-небудь зобов'язання першої щодо останньої»³. Аналогічної думки стосовно асиметрії дотримується й С. А. Беляцкін «Зобов'язання з волевиявлення, як будь-яке діяння людини ... має свою основу, причину виникнення, *causa* – це та безпосередня юридична підстава, яка з необхідністю притаманна кожному зобов'язанню. *Causa* продажу – отримання грошової суми. Уза-

¹ Докладніше про подію-причину та подію-наслідок у теорії причинності в криміналістиці див.: Великанов С. В. Криміналістический анализ категорий причины и следствия / С. В. Великанов // Криміналістика и судебная экспертиза : наука, обучение, практика / под общ. ред. С. П. Кушниренко. — СПб. : СПбГУ, 2012. — С. 9–19; *Він же*. Події-причини як елемент предмета теорії причинності в криміналістиці // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. — Х. : Право, 2013. — Вип. 26. — С. 210–222; *Він же*. Структура причинно-наслідкового зв'язку в теорії причинності в криміналістиці // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2015. — Вип. 15. — С. 73–83.

² Див.: Жалинский А. Э. Избранные труды : в 2 т. / А. Э. Жалинский. — М. : Изд. дом НИУ ВШЭ, 2015. — Т. 2. — С. 269.

³ Анненков К. Н. Система русского гражданского права : в 6 т. / К. Н. Анненков. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1899. — Т. 1. — С. 427.

галі *causa* в майнових відносинах найчастіше збігається з матеріальним еквівалентом. У договорі позики, де еквівалент отримується раніше, останнє є казуальною підставою боргу»¹. Отже, наприклад, при продажу причина зобов'язання – отримання грошової суми – може переслідуватись як мета. Змістовно щодо асиметрії слідування висловлювався й Г. Ф. Шершеневич, який зазначав, що «для виникнення зобов'язувального відношення необхідний юридичний факт, з настанням якого закон пов'язував би такий наслідок»². Згодом з аналогічною концепцією виступали І. Б. Новицький та Л. А. Лунц «юридичні факти (і їх комплекси), з настанням яких право пов'язує виникнення зобов'язання, називаються підставами виникнення зобов'язань»³. Щодо одного з джерел зобов'язань – правопорушення – ці самі автори зазначають, що «наявність причинного зв'язку між поведінкою особи та наступним за поведінкою шкідливим результатом є однією з необхідних умов для того, щоб покласти на цю особу відповідальність за даний шкідливий результат і за пов'язаний із ним збиток»⁴. Ще пізніше асиметрію слідування О. С. Йоффе описував так: «зобов'язання виникають при настанні певних юридичних фактів. Ці факти або відомі їх сукупності й називаються підставами виникнення зобов'язань»⁵. У рамках класичних конструктивів знаходиться й М. М. Сібільов, на думку якого «мета правочину – це намір осіб, що вчинюють правочин, досягти правового результату, ним передбаченого. Підставою правочину (*causa*) у науці йменується типова для даного виду правочинів права мета, заради якої він учиняється»⁶. В. С. Єм вбудував ідею слідування у визначення юридичних фактів, якими визнаються «факти реальної дійсності, з якими чинні закони та інші правові акти пов'язують виникнення, змінення або припинення цивільних прав і обов'язків, тобто правовідносин»⁷. Він же відзначає, що не для всіх цивільних правовідносин необхідне встановлення наявності причинно-наслідкового зв'язку між юридичним фактом і наступним правовим результатом⁸. В. А. Белов, використовуючи саме часову характеристику, заострює проблематику нерозривності асиметрич-

¹ *Беляцкин С. А.* Частное право в основных принципах (Курс гражданского права) / С. А. Беляцкин. — Каунас : Тип. Ф. Соколовской и Г. Лана, 1928. — С. 346–347.

² *Шершеневич Г. Ф.* Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1911. — С. 390.

³ *Новицкий И. Б.* Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. — М. : Юрид. лит., 1950. — С. 78.

⁴ Там само. — С. 302.

⁵ *Иоффе О. С.* Обязательственное право / О. С. Иоффе. — М. : Юрид. лит., 1975. — С. 16–17.

⁶ *Сібільов М. М.* Правочини // Цивільне право України : в 2 т. / М. М. Сібільов ; за заг. ред. В. І. Борисової. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — Т. 1. — С. 216.

⁷ *Єм В. С.* Основания возникновения, изменения и прекращения гражданских правоотношений // Российское гражданское право : учебник : в 2 т. / В. С. Єм ; отв. ред. Е. А. Суханов. — М. : Статут, 2011. — Т. 1. — С. 333.

⁸ Див.: *Єм В. С.* Указ. праця. — С. 337.

ного зв'язку юридичного факту та юридичного результату й зазначає, що «правовідносини виникають у той перший, нескінченно малий (неподільний) момент часу, з настанням якого правовий статус відомої особи збагачується новим елементом – суб'єктивним правом, що входить у зміст цих правовідносин»¹.

Кримінально-правові підходи теж використовують асиметрію до слідування діяння й злочинного наслідку та вже безпосередньо включають ознаку часового впорядкування. За А. А. Піонтковським «причинний зв'язок – це процес, що має перебіг у часі. Поведінка особи, котру ми розглядаємо як причину даної події, має в часі передувати цій події ... це найелементарніша вимога, якої необхідно дотримуватися при встановленні причинного зв'язку»². А. П. Козлов вважає часову ознаку простою, оскільки наслідок існує після причини в часі та просторі, тому із співвідношення причини й наслідку випливає, що перша породжує, створює другий і вже в силу цього наслідок не може передувати причині³. Як бачимо, А. А. Піонтковський і А. П. Козлов убачають у каузальності часову асиметрію та занурюють причинний зв'язок у плин часу, ставлять перший у залежність від другого. Цієї самої точки зору дотримується й А. В. Наумов «діяння має в часі передувати злочинному наслідку ... встановлення зовнішньої послідовності подій діяння та наслідку є лише етапом встановлення причинного зв'язку»⁴. Аналогічної до попередніх авторів позиції дотримується в спеціальному дослідженні причинного зв'язку в кримінальному праві В. Б. Малінін, зазначаючи, що «важливим моментом при визначенні причинного зв'язку є суворе часова послідовність діяння та наслідку»⁵. Інший дослідник, З. Б. Соктоєв, що спеціалізується на цьому самому питанні, акцентує увагу на ознаках асиметрії причинного відношення та зазначає, що «незворотність як властивість причинності поширюється на події й процеси, що мають кримінально-правове значення. Процес спричинення має певну спрямованість у часі від того, що є, до того, що виникає, з'являється. Якщо ми розглядаємо відношення між двома явищами та виявляємо, що одне з них передує другому в часі, то це друге за жодних умов не може розглядатися як наслідок»⁶. Передування при-

¹ Белов В. А. Гражданское право : в 4 т. / В. А. Белов. — М. : Юрайт, 2016. — Т. 1 — С. 539.

² Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права : в 6 т. / А. А. Пионтковский. — М. : Наука, 1970. — Т. 2. — С. 189–190.

³ Див.: Козлов А. П. Понятие преступления / А. П. Козлов. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — С. 355.

⁴ Наумов А. В. Российское уголовное право : в 3 т. / А. В. Наумов. — М. : Юрид. лит., 2004. — Т. 1. — С. 204.

⁵ Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве: вопросы теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Малинин Василий Борисович. — СПб., 1999. — С. 199.

⁶ Соктоев З. Б. Причинность в уголовном праве: теоретические и прикладные проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Соктоев Зорикто Борисович. — М., 2014. — С. 285.

чини (діяння) наслідкові в часі є першою вимогою в переліку, запропонованому М. І. Пановим, для встановлення причинного зв'язку¹.

Достатньо влучним підсумком короткого огляду проблематики часової й причинної асиметрії в цивільному та кримінальному праві виявляється висловлена Г. Кельзенем думка про те, що «ідея послідовності причини та наслідку, упроваджена в інтерпретацію законів природи, впливає з принципу відплати. За цим принципом дві частини поєднані так, що одна має хронологічно передувати другій: спершу злочин, а потім покарання, спершу послуга, а потім винагорода. Однак означені частини не можуть замінити одна одну. Так само неприйнятна й одночасність означених частин»². Отже, убачається, що положення асиметрії слідування юридичних фактів і юридичних наслідків у цивільному праві та діяння й злочинних наслідків у кримінальному праві можуть бути використані як основа для розроблення криміналістичних підходів до взаємного розташування подій-причин і подій-наслідків.

Логіко-філософське підґрунтя. Існування послідовності причини та наслідку є предметом тривалої дискусії. Аристотель розділяв передування, або пріоритет, у декількох сенсах – за визначенням, сутністю, у часі тощо. Наприклад, стосовно минулого він зазначав: «одне передує за часом іншому в тому разі, якщо перше далі за друге відносно теперішнього часу»³. Цей учений на прикладі взаємодії двох об'єктів – того, що рухає, і того, що рухається, – аргументував можливість одночасності та співіснування причини й наслідку⁴. Як відомо, Аристотель виокремлював чотири види причин – формальну, матеріальну, діючу й цільову, та стосовно однієї з них Ф. Аквінський указував, що «діюча причина має передувати наслідку»⁵. Отже, саме проведена Аристотелем і схоластами диференціація визначає предмет обговорення щодо співвідношення каузальності та часу й зараз.

Послідовність причини та наслідку у зводах правил вивчення причинності. У науковій літературі достатньо популярним є утворення переліків ознак причинності. Наприклад, Д. Юм у «Трактаті про людську природу» стосовно каузальності використовував часову характеристику при визначенні причини «як об'єкта, що передує іншому об'єкту»⁶, й далі в цьому самому творі в п. 2 «Правил, за якими судять про причини та наслідки»

¹ Див.: Панов М. І. Об'єктивна сторона злочину // Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / М. І. Панов ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 138.

² Kelsen H. Society and Nature: A Sociological Inquiry / H. Kelsen. — Chicago : University of Chicago Press, 1943. — P. 255.

³ Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. — М. : Мысль, 1976. — Т. 1. — С. 160.

⁴ Див.: Він же. Сочинения : в 4 т. — М. : Мысль, 1981. — Т. 3. — С. 106–107.

⁵ Аквинский Ф. Сумма теологии : Ч. 1. Вопросы 1–43 / Ф. Аквинский. — К. : Эльга Ника-Центр, 2002. — С. 26.

⁶ Юм Д. Трактат про людську природу / Д. Юм. — К. : Вид. дім «Всесвіт», 2003. — С. 181.

встановлював, що «причина має передувати наслідку»¹. Пізніше, у «Дослідженні людського пізнання», Д. Юм визначав причину «як об'єкт, за яким слідує інший об'єкт»². Ця ознака, запропонована англійським емпіристом, є елементом і сучасної наукової думки щодо причинності. Вимога незмінності в передуванні причини та наступного слідування результату згадана Дж. Ф. В. Гершелем, як перше правило для відшукування загальної причини якої-небудь значної маси явищ. Разом із цим відзначається, що за низкою явищ наслідок породжується поступово, а причина діє з наростанням інтенсивності, що призводить до ускладнень у встановленні послідовності подій. З другого боку, у ситуаціях, коли наслідок настає так безпосередньо швидко за причиною, складно розділити наслідок і причину»³. Аналогічно викладено й другу ознаку встановлення причинності визначену М. Борном: «передування вимагає, щоб причина відбувалась або раніше, або щонайменше, одночасно з наслідком»⁴.

Причина передує наслідку. Ідея послідовності причини та наслідку є найбільш поширеною серед учених, хоча положення про слідування наслідку за причиною само по собі не може повністю вичерпати причинно-наслідкове відношення, необхідно погодитися зі спостереженням І. Канта, який писав, що «часова послідовність насправді є єдиним емпіричним критерієм наслідку стосовно каузальності причини, яка передує йому»⁵. Викладена вище думка Д. Юма стосовно послідовності причини та наслідку помітно вплинула на розвиток науки. З цього приводу Дж. Ст. Мілль зазначав, що «за відомими фактами завжди слідують і, як ми переконані, завжди будуть слідувати деякі інші факти. Постійне попереднє називається причиною, незмінне наступне – наслідком»⁶. Аналогічною є концепція В. Гамільтона, який уважав, що причинність є спостереженням про те, що «певний феномен виявляється наступним за іншим певним феноменом та на цьому ґрутується узагальнення про те, що означені феномени є один для одного причинами та наслідками»⁷. Дж. Г. Льюїс узагалі вбачав у причинності лише безумовне передування⁸. Аскетизм у формулюваннях часової ознаки характерний і для дослідників ХХ ст. Так, на думку кантіанця та відомого логіка В. Ф. Асмуса «причина передує в часі, а наслідок плине в часі за своєю причиною»⁹. В авторитетному серед юристів підручнику

¹ Юм Д. Трактат про людську природу. — С. 182.

² Він же. Сочинения : в 2 т. — М. : Мысль, 1965. — Т. 2. — С. 65.

³ Гершель Дж. Ф. У. Философия естествознания / Дж. Ф. У. Гершель. — М. : Либроком, 2011. — С. 148–149.

⁴ Born M. Natural philosophy of cause and chance / M. Born. — Oxford : Clarendon press, 1949. — P. 9.

⁵ Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. — М. : Мысль, 1964. — Т. 3. — С. 269.

⁶ Милль Дж. Ст. Система логики силлогистической и индуктивной / Дж. Ст. Милль. — М. : ЛЕНАНД, 2011. — С. 267.

⁷ Hamilton W. Lectures on metaphysics and logic. / W. Hamilton. — Boston: Gould and Lincoln, 1859. — Vol. I. — P. 544.

⁸ Див.: Lewes G. H. Aristotle: a chapter from the history of science / G. H. Lewes. — London: Smith, Elder and co., 1864. — P. 90.

⁹ Асмус В. Ф. Логика / В. Ф. Асмус. — М. : ОГИЗ, 1947. — С. 262.

«Логіка» М. С. Строгович пише, що «причина явища завжди передує цьому явищу. Тому, коли ми маємо якесь явище та шукаємо його причину, ми повинні шукати причину серед тих явищ, які передували цьому явищу. Подальше явище причинною даного явища бути не може. Таким чином, причина завжди передує наслідку»¹. Одночасне існування причини та наслідку, на думку Ю. О. Петрова, суперечить власне самому знанню про причинність, яке з необхідністю передбачає різночасність причини та наслідку². Подібно до цього висловлюється й О. М. Плотников, за яким «однією з властивостей причинно-наслідкового зв'язку є знаходження причини та наслідку між собою в суворій часовій залежності. У часі причина завжди передує наслідку, наслідок у часі завжди настає після своєї причини»³. Зазначені чотири визначення сформульовані як аксіоми, тому мало повідомляють про зміст передування та слідування. Дещо іншим шляхом пішов В. П. Тугаринов, який відносив до ознак причинної залежності те, що причина завжди передує наслідку, і розглядав причинність як часову залежність. З причинною залежністю контрастує менш глибока, функціональна залежність, яка не використовує часову ознаку, та, через це, не вказує на причину, а лише на зміну взаємопов'язаних рівноправних величин⁴. Отже, за В. П. Тугариновим симетрична функціональна залежність у цьому сенсі протиставляється асиметричній причинності.

Дж. Рікабі, характеризуючи різні види причинності, аналізовані у творах Ф. Аквінського, зазначав таке: «необхідно прямо сказати, що причини, які впроваджуються від потенціальності до дії, мають розглядатись як такі, що тягнуть за собою наслідок *in fieri* (лат. – у процесі утворення) та *in facto esse* (лат. – у фактичному існуванні)»⁵. Ця концепція підтримує причинно-наслідкову асиметрію та вбачається доволі цікавою, оскільки ілюструє, насамперед, зв'язок між відомими (тобто такими, що раніше спостерігалися) причинами та наслідками. Дійсно, про те, що наслідок зараз знаходиться або в процесі утворення, або в остаточному стані можна сказати лише в тому разі, якщо з попереднього досвіду відомо, яким має бути остаточний результат взаємодії компонентів причини. Крім цього, наслідок у процесі утворення опосередковує подію-причину з наслідком у фактичному існуванні. Про це Дж. Рікабі зазначав, що «причинність одночасна зі своїм наслідком, не обов'язково з усім результатом, який також іменується наслідком, причому і результат, і наслідок є одним і тим самим, хоча й у різних аспектах»⁶. До-

¹ Строгович М. С. Логика / М. С. Строгович. — М. : Госполитиздат, 1949. — С. 294.

² Див.: Петров Ю. А. Логическая функция категорий диалектики / Ю. А. Петров. — М. : Высш. шк., 1972. — С. 49.

³ Плотников А. М. Индуктивные методы установления причинной связи явлений // Формальная логика / А. М. Плотников ; под ред. И. Я. Чупахина, И. Н. Бродского. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. — С. 179–180.

⁴ Див.: Тугаринов В. П. Избранные философские труды / В. П. Тугаринов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. — С. 142–143.

⁵ Rickaby J. General Metaphysics / J. Rickaby. — London : Longmans, Green and Co., 1921. — С. 331.

⁶ Там само. — С. 333–334.

датково цю позицію роз'яснює думка І. Канта «більшість діючих причин у природі існує одночасно зі своїми наслідками, і часова їх послідовність викликана лише тим, що причина не може здійснити всього свого наслідку в одну мить»¹. Отже, причина та наслідок у процесі утворення одночасні в тому сенсі, що причина ще не закінчила свою дію, а наслідок ще остаточно не сформувався, однак зрозуміло, що наслідок у процесі формування й завершений наслідок розрізняються і кількісно, і якісно. Схожу думку висловлює сучасний дослідник проблеми часу Р. Тайхманн, за яким «те, що робить А більш раннім за В є можливість А впливати на В, або, інакше кажучи, А робить більш раннім за В той факт, що А є одночасним з деякою подією, яка має можливість впливати на В. ... неможливість існування події як (у цілому) до, так і (у цілому) після іншої, є, умовно кажучи, неможливістю для події бути здатною впливати на іншу подію, так і сприймати вплив від цієї іншої події»².

Близько до теорії, викладеної Дж. Рікабі, межує ідея, відбита у вислові *cessante causa cessat effectus* (лат. – зі зникненням причини зникає й наслідок). Для цієї причинної конструкції теж характерна часова асиметрія, спочатку відбувається припинення причинного впливу, потім припинення прояву наслідку, але не навпаки. Припинення наслідку при припиненні причини не означає зникнення вже існуючого результату (змін, що сталися). Ідеться лише про припинення подальшого заподіяння.

Причина та наслідок є одночасними. Не всі філософи згодні зі слідуванням наслідку за причиною. Й. Г. Фіхте послідовно наголошував на тому, що «події світу пов'язані одна з одною як причини та наслідки ... наслідки є абсолютно одночасні з причинами ... між причиною та наслідком немає ніякої послідовності»³. Аналогічні пропозиції наводились О. І. Введенським, який уважав звичкою називати наслідок терміном «наступне явище», причину – «попереднє явище», а виникнення наслідку разом із причиною – «слідування» та, на цій основі, пропонував відмовитися від використання таких термінів. Як прикладів наводилися фізичні досліди щодо начебто одночасності нагрівання металу і його розширення або стискання газу та підвищення його пружності⁴. Думки про одночасність взаємодії або ментальність розповсюдження імпульсу зустрічаються й у літературі 2-ї пол. ХХ ст. Фізичні приклади одночасності дії причини та існування наслідку наводить Д. Гаскін (світіння бруска металу при досягненні певної температури, відхилення стрілки вольметра при зміні положення ручки реостату тощо)⁵. А. І. Уйомов уважав, що «причина-поштовх одночасна наслідку –

¹ Кант І. Указ. праця. — Т. 3. — С. 268–269.

² Teichmann R. The Concept of Time / R. Teichmann. — New York : St. Martin's Press, 1995. — P. 133.

³ Fichte J. G. Foundations of Transcendental Philosophy / J. G. Fichte. — Ithaca : Cornell university press, 1992. — P. 368.

⁴ Див.: Введенский А. И. Логика как часть теории познания / А. И. Введенский. — Пг. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1917. — С. 242.

⁵ Див.: Gasking D. Causation and recipes / D. Gasking // Mind, New series. — Oxford University Press, 1955. — Vol. 64, Is. 256. — P. 479–480.

початку руху. Цю одночасність можна ілюструвати на прикладі тіл, що спільно рухаються. У такому русі залишення місця одним тілом супроводжується одночасним зайняттям цього місця іншим тілом¹. Зрозуміло, що застосування ідеї одночасності причини й наслідку до всіх подій фізичного світу призводить до того, що всі події – колишні, теперішні й майбутні – повинні відбуватися в один і той самий момент та через це поняття часу взагалі втрачає сенс. Разом із цим повністю відкидати ідею одночасності, але щодо *дії* причини та прояву *частини* наслідку неможна, оскільки за деякими фізичними явищами причина й наслідок при дотриманні певних умов створюють *враження* одночасності прояву, виникнення якого потребує свого роз'яснення.

Як підсумок огляду концепцій, за якими причина та наслідок є одночасними, необхідно погодитися з точкою зору Г. Рейхенбаха, який, ґрунтуючись на неможливості розповсюдження сигналу зі швидкістю, більшою швидкість світла, доводить, що «дві одночасні події розташовані таким чином, що причинний ланцюг не може бути протягнутий від однієї до другої в будь-якому напрямі. Події, що відбуваються в даний момент часу в якій-небудь далекій країні, не можуть більше відчувати вплив з нашої сторони, навіть за допомогою радіосигналів. І навпаки, вони не можуть чинити який-небудь вплив на те, що відбувається тут у дану мить. Одночасність означає виключення причинних зв'язків»². Як убачається, Г. Рейхенбах говорить про події, одночасні в сенсі певного моменту. Однак свого причинного пояснення потребують і події, одночасні в тому сенсі, що виникають, розвиваються й припиняються в проміжках часу, які частково або повністю збігаються.

Криміналістичний підхід до ознаки часу причинно-наслідкового зв'язку. З урахуванням наявних криміналістичних досліджень питань часу³ та причинності⁴, опрацювання ознаки часу причинно-наслідкового зв'язку є новим

¹ Уемов А. И. О временном соотношении между причиной и действием / А. И. Уемов // Учен. зап. — Иваново : Изд-во Иван. гос. пед. ин-та, 1960. — Т. XXV, вып. I. — С. 31.

² Рейхенбах Г. Философия пространства и времени / Г. Рейхенбах. — М. : Прогресс, 1985. — С. 166.

³ Див., напр.: Мешков В. М. Криминалистическое учение о временных связях и отношениях при расследовании преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Мешков Владимир Михайлович. — М., 1995. — 382 с.; Гусельникова Л. А. Теория и практика использования криминалистической теории о временных связях и отношениях при расследовании корыстно-насильственных преступлений : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Л. А. Гусельникова. — Калининград, 2009. — 18 с.

⁴ Див., напр.: Соколовский З. М. Проблема использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 715 «Уголовное право и уголовный процесс»; 717 «Криминалистика» / З. М. Соколовский. — Харьков, 1968. — 28 с.; Жирютин В. И. Криминалистические методы установления причинности при расследовании преступных нарушений правил безопасности труда : авто-

напрямом у криміналістиці. Пропонований підхід використовує такі основні положення: по-перше, відповідну асиметрію відношення події-причини та події-наслідку, тобто спочатку відбувається причина, а за нею – наслідок. По-друге, упроваджується інтервал спричинення, оскільки, як причинний комплекс, так і наслідок у вигляді слідів потребують часу для, відповідно, взаємодії та утворення. По-третє, при застосуванні ознаки часу має бути обрано масштаб, тобто причина й наслідок мають належати рівням причинності з однаковим ступенем загальності.

Графічна форма структури розглядуваного підходу зображена на рисунку, а застосування означених положень убачається доцільним розібрати на практичному прикладі фабули з вироку суду: «З. знаходився в положенні стоячи, обличчям до Ю., дівставши з-під ремня заздалегідь заготовлений для вчинення злочину пістолет ТТ зі спорядженими набоями, умисно, з метою вбивства, спрямувавши дуло пістолета в напрямку Ю., та знаходячись на відстані близько одного метра від потерпілого, здійснив один постріл з пістолета в область живота Ю. Таким чином, З. спричинив Ю. тілесні ушкодження у вигляді проникаючого вогнепального поранення живота, яке відповідно до висновку судово-медичної експертизи відноситься до тяжких тілесних ушкоджень, як небезпечних для життя в момент спричинення та знаходиться в причинному зв'язку з настанням смерті Ю., який помер під час транспортування до лікарні»¹. У пропонованій фабулі судом висвітлено наявний ланцюг спричинення. На першій ланці відбувалося спричинення певного тілесного ушкодження Ю., яке тривало від пострілу до моменту зупинки кулі в організмі потерпілого, а на другій ланці відбулося спричинення смерті Ю., яке тривало від нанесення тілесних ушкоджень до загибелі потерпілого, тому обидві ланки мають як свої окремі, так і спільний інтервал спричинення. Хоча часовий масштаб означеного ланцюга обрано судом насамперед із кримінально-правовою метою, проте зазначений рівень спільності подій цікавить і криміналістів на основі власного наукового предмета дослідження, так, наприклад, буде причинно пояснений не просто постріл, а те, як і що в результаті пострілу сформувалось. Розподілимо з ілюстративною метою серед блоків, наданих на рисунку, важливі для слідоутворення криміналістичні об'єкти та процеси причинної взаємодії, що впливають зі змісту лише першої причинної ланки фабули.

реф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судоустройство; прокурорский надзор; криминалистика» / В. И. Жирютин. — М., 1979. — 18 с.; *Медведева С. Н.* Криминалистические проблемы причинности в раскрытии и расследовании преступлений против жизни и здоровья : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Медведева Светлана Николаевна. — Краснодар, 2005. — 195 с.; *Холина Е. А.* Криминалистическая характеристика причинно-следственных связей при производстве судебных экспертиз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Холина Елена Александровна. — Люберцы, 2011. — 230 с.

¹ Вирок Монастирищенського районного суду Черкаської області в судовій справі № 1-136/12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35294693>.

До блоку «Компоненти події-причини у взаємодії» включені, за інших рівних умов: пістолет ТТ; патрон; стрілець; жертва; взаємне розташування стрільця й жертви, дистанція та напрямок пострілу. Означені компоненти у цьому випадку вступають у взаємодію як єдиний причинний комплекс, однак, у разі потреби, можуть бути масштабовані й розділені на більш докладні причинні комплекси.



Рисунок. Часове співвідношення події-причини та події-наслідку

Стрілка між блоками «Компоненти події-причини у взаємодії» та «Компоненти події-наслідку у формуванні» становить предметну сферу криміналістики з вивчення закономірностей механізму формування слідів, а саме відповідні загальні та спеціальні положення судової балістики й дактилоскопії, а також деякі аспекти судової медицини.

Блок «Компоненти події-наслідку у формуванні» складається з безпосередніх процедур утворення результатів різноманітних причинних процесів, що супроводжують постріл, а саме: потожирова речовина з пальців рук переходить на частини пістолета та відбиває малюнок папілярних ліній; залишаються компоненти порохових газів на руках стрільця; осаджується нагар у пістолеті; прокреслюються траси від полів і граней нарізів каналу ствола у вигляді мікрорельєфа на ведучій частині кулі; зминається метал на капсулі гільзи та утворюється мікрорельєф відбитка від бійка ударника; утворюється отвір у тілі жертви, послідовно травмуються органи жертви при русі кулі в тілі під час утворення ранового каналу певної конфігурації, здійснюється остаточне розташування кулі в тілі. Кожен із зазначених причинних процесів має власний інтервал спрочинення, що може бути масштабований і детальніше досліджений на відповідних рівнях причинності, однак, як ціле причинні процеси події-наслідку у формуванні обмежені часовим інтервалом спрочинення t_1-t_2 .

Стрілка між блоками «Компоненти події-наслідку у формуванні» та «Компоненти сформованої події-наслідку» являє предметну сферу криміналістики з вивчення причинних закономірностей існування типових комп-

лексів слідів, у цьому випадку – типових слідів застосування вогнепальної зброї (наслідки пострілу в живу особу з дистанції 1 м, балістичні об'єкти на місці події, результати пострілу на стрільцеві, дактилоскопічний комплекс тощо).

Блок «Компоненти сформованої події-наслідку» являє собою утворені результати причинної взаємодії компонентів причинного комплексу, що відбулась у блоці «Компоненти події-причини у взаємодії», а саме: сліди порохових газів на руках стрільця; нагар у пістолеті; сліди пальців рук на пістолеті; сліди полів нарізів на кулі; сліди на капсулі; діаметр кульового отвору у тілі жертви; характер металізації на шкірі жертви. Елементи блоку «Компоненти сформованої події-наслідку» необхідно відрізнити від складових блоку «Компоненти події-причини у обстановці місця події»¹.

Перехід від блоку «Компоненти події-причини у взаємодії» через блок «Компоненти події-наслідку у формуванні» до блоку «Компоненти сформованої події-наслідку» відбувається відповідно до напрямку t часової шкали. Інтервал спричинення t_1-t_2 триває від t_1 , часу початку взаємодії компонентів події-причини, до t_2 , – часу завершення взаємодії компонентів події-причини. Упродовж періоду t_1-t_2 відбуваються численні взаємодії між елементами причинного комплексу події-причини, а елементи події-наслідку ще не є остаточно сформованими. У разі першої причинної ланки розглядуваної фабули цей інтервал охоплює час від дій з прицілювання та натискання на спусковий гачок до зупинки кулі в тілі потерпілого. У момент t_2 , із завершенням причинних взаємодій між елементами причинного комплексу події-причини, починає існувати сформована подія-наслідок.

Таким чином, обстоюваний підхід до часової ознаки причинно-наслідкового зв'язку в криміналістиці складається з таких елементів: 1) асиметрії слідування події-причини та події-наслідку, саме причина передує наслідку, а не інакше; 2) причинний комплекс події-причини виконується в рамках інтервалу спричинення, а наслідок потребує часу для утворення; 3) часовий масштаб причини й наслідку має збігатися за ступенем загальності. Як перспективу подальших досліджень часової ознаки причинно-наслідкового зв'язку в криміналістиці можна вказати впровадження сучасних теорій часу до встановлення атрибуту часу конкретних подій-причин і подій-наслідків, а також формулювання засад протидії помилкам при визначенні часового слідування в причинності.

ВРЕМЕННОЙ ПРИЗНАК ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННОЙ СВЯЗИ В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Великанов С. В.

Рассмотрен вопрос временного признака причинно-следственной связи в криминалистике. Изучена проблематика асимметрии направления времени и причин-

¹ Докладніше про це див.: Великанов С. В. Причинная дифференциация материальной обстановки на месте происшествия // Криминалистические чтения памяти проф. Г. И. Грамовича : материалы междунар. науч.-практ. конф., Минск, 21 дек. 2012 г. — Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2012. — С. 350–360.

ности, предложены подходы к выяснению последовательности и одновременности события-причины и события-следствия в криминалистике.

Ключевые слова: асимметрия причинно-следственной связи, асимметрия временного отношения, последовательность события-причины и события-следствия, временной признак причинно-следственной связи.

TEMPORAL SIGN OF CAUSE AND EFFECT RELATIONSHIP IN CRIMINALISTICS

Velikanov S. V.

The paper deals with the temporary sign whose study in criminalistics and other branches of knowledge is an important element of establishing causal relationship between the events. Logic and philosophical foundations as a sequence and simultaneity of the cause and effect are studied. Herewith, it's taken into account that the asymmetrical arrangement of the cause which is chronologically before the consequence, is based on the everyday perception of time by which the time movement occurs in one direction, from the past through the present to the future and the time flow coincides with the passage of causality. The correlation between the above indicated provisions to the legal notions on causality is substantiated. Just as in the Civil Law a particular legal fact precedes the emergence of the legal consequences in the formation of legal relationship, and as in the Criminal Law an act is located before the criminal consequences for the crimes with the material composition, in criminalistics it's considered that the traces of a crime are formed as a result of the foregoing mechanical, thermal, chemical, biological, et al. interactions. The paper proposes a criminalistic approach to the temporary sign of the cause and effect relationship consisting of the following elements: 1) the asymmetry of following of event-cause and event-consequence, the cause precedes the effect, and not otherwise; 2) a causal complex of event-cause is performed within the range of causing, and the consequence requires time for the formation; 3) the time scale of cause and effect should coincide in the degree of generality. The form of the considered approach is presented graphically, and application of the outlined approach provisions is discussed on a practical example of the court sentence plot.

Keywords: asymmetry of the cause and effect relationship, asymmetry of the temporary relationship, the sequence of the event-cause and event-consequence, temporary sign of the cause and effect relationship.

УДК 343.98

В. А. Фастовець, співробітник Служби безпеки України, кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ОТРИМАННЯ ПОКАЗАНЬ ВІД ОБІЗНАНИХ ОСІБ

Досліджено окремі питання щодо отримання показань від обізнаних осіб (носіїв спеціальних знань) у кримінальному провадженні. Виявлено недоліки правозастосовної діяльності щодо процесуального оформлення таких показань, які суперечать вимогам чинного кримінального процесуального